

Keskiajan filosofian yleisesitys

■ JUHANA TOIVANEN

Vesa Hirvonen ja Risto Saarinen (toim.) *Keskiajan filosofia*. Gaudeamus 2008.

Yksikään filosofi tuskin pitää antiikin tai uuden ajan alun filosofian keskeisiä teoksia – kuten Platonin *Valtiota*, Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikkaa* tai Descartesin *Metodin esitystä* – ainoastaan historiallisina kuriositeetteina. Yleisesti ajatellaan, että antiikin ja uuden ajan alun filosofeilla on annettavaa myös nykyfilosofialle. Usein uudet filosofiset ajatukset ovatkin syntyneet dialogissa menneisyyden ajattelijoiden kanssa tai heidän ajattelunsa hedelmällisen väärintulkinnan kautta. Antiikin ja uuden ajan filosofit nauttivat kuitenkin tässä suhteessa erityisasemaa verrattuna keskiaikaisiin ajattelijoihin. Keskiaikaa on pidetty filosofisesti vähemmän kiinnostavana ellei jopa merkityksettömänä aikana pääasiassa siksi, että keskiaikainen filosofia on nähty Aristoteleen ajattelun kristinuskoon sovitettuna versiona ja teologian aputiteenä, jolla ei ole itsenäistä filosofista arvoa.

Nykyinen keskiajan filosofian tutkimus on kuitenkin osoittanut, että sillä on yhtä tärkeä asema filosofian historiassa kuin antiikissa ja uuden ajan alussa esitetyillä filosofisilla ajatuksilla. Voidaan jopa perustellusti väittää, että keskiaikaisen filosofian ymmärtäminen on monella tapaa oleellisempaa nykyisten ajattelutapojen syntyhistorian käsittämisen kannalta kuin antiikin filosofia, koska se on lähempänä omaa aikaamme ja ajat-

teluamme. Keskiajan filosofian tutkimus nauttiikin nykyään tutkijoiden keskuudessa laajempaa arvostusta kuin aikaisemmin.

Suomalainen keskiajantutkimus on kansainvälistä kärkeä. Tätä huolimatta suomenkielistä yleisesitystä keskiajan filosofiasta ei ole ollut aiemmin saatavilla. Vesa Hirvosen ja Risto Saarisen toimittama artikkelikokoelma *Keskiajan filosofia* paikkaa tämän aukon. Teos on keskiajan filosofian yleisesitys, joka tarjoaa sekä pintaraapaisuun filosofian eri osa-alueisiin lukeutuviin käsityksiin keskiaikaisessa kontekstissa että niihin aatehistoriallisiin muutoksiin, jotka näihin käsityksiin vaikuttivat.

Filosofian historian yleisesitysten erityislaatuus

Filosofian historian yleisesitykset ovat monella tavalla haastavia teoksia. En tarkoita, että ne olisivat lukijan näkökulmasta haastavia – päinvastoin: hyvin kirjoitettu yleisesitys on usein viihdyttävää ja kiinnostavaa luettavaa – vaan, että niiden laatiminen on haastavaa. Tämä johtuu aiheen erityisluonteesta. Filosofian historia on hyvin lähellä aatehistoriaa, mutta siitä huolimatta se kuuluu enemmän filosofian kuin historiatieteen alaan. Filosofian historian ja aatehistorian välinen ero on hieno ja vaikea paikantaa, mutta se on kuitenkin olemassa. Hyvä filosofian historiaa käsittelevä teos on samalla hyvä aatehistoriallinen teos; sen sijaan hyvä aatehistoriallinen teos ei välttämättä ole filosofisesti kiinnostava.

Koska filosofian historia on tällä tavoin lähellä historiatiedettä, on hyvän *filosofisen* historiateoksen kirjoittaminen erityisen haasteellista. Teoksen pitäisi esittää aate-

historiallinen kertomus filosofisten ajatusten vaihteellisista muutoksista, mutta ollakseen jotain muuta kuin aatehistoriallinen, sen pitäisi samalla olla jollain tavalla filosofinen. Tässä piilee filosofian historiaa koskevan teoksen laatimisen keskeinen haaste: kuinka toteuttaa aiheen historiallisen luonteen edellyttämä aatehistoriallinen ote ja samalla osoittaa sen filosofinen merkitys? Hieman toisesta näkökulmasta kysymys voidaan muotoilla seuraavasti: kuinka esittää menneisyyden filosofien ajatusten filosofinen merkitys syylistymättä anakronismeihin?

Ongelma on vahvasti sidoksissa siihen mitä ymmärrämme filosofian historian filosofisen annin olevan. Oleellinen kysymys on, kuinka filosofian historia ylipäänsä voi olla filosofista? Usein – erityisesti yleisesityksissä – filosofian historian filosofinen merkitys pyritään osoittamaan nostamalla esiin menneisyyden ajattelijoiden ajatusten samankaltaisuus oman ajattelumme kanssa. Kun jokin nykyään filosofisena pidetty ongelmanasettelu tai vastausyritys löydetään jonkin keskiaikaisen ajattelijan teoksesta, tämä nostetaan esiin filosofian historian kannalta keskeisenä huomiona. On kuitenkin vaikea nähdä miksi tämä olisi filosofisesta näkökulmasta oleellista: jos jokin filosofinen ajatus on löydettävissä nykyfilosofiasta, miksi meidän pitäisi nähdä vaivaa löytääksemme sen menneisyyden filosofien teksteistä? On tietenkin aatehistoriallisesti kiinnostavaa, että sama ajatus on ollut esillä jo menneisyydessä, mutta *filosofista* merkitystä tällä tosiasialla tuskin on.

Filosofian historian keskeisin filosofinen anti onkin nähdäkseen

toisaalla. Tutkimalla historian saatoissa esitettyjä filosofisia ajatuksia niiden omassa kontekstissa tutkija joutuu ikään kuin sulkeistamaan omat (lausumattomat) taustaoletuksensa. Ymmärtääkseen, miksi esimerkiksi kysymys siitä, mitä ehtoollisleivälle tapahtuu kun se pyhitetään, on filosofisesti relevantti, tutkijan pitää ymmärtää konteksti, jossa keskustelua tästä aiheesta on käyty. Hänen täytyy ymmärtää millaisia metafysisiä ja muita taustaoletuksia pitää tehdä, jotta kysymys on mielekäs. Näiden taustaoletusten valossa kysymys näyttää filosofisena, ja vaikka se ei ensinäkemältä ole filosofisesti kiinnostava tai edes järkevä, tarkempi tutkimus osoittaa, että rationaalisesti ajatteleva ja järkevä filosofi voi pitää kysymystä kiinnostavana. Parhaimmillaan filosofian historia osoittaa, että on täysin järkevää ajatella toisin kuin me nykyään ajattelemme ja on järkevää esittää eri kysymyksiä kuin me esitämme. Tämän asian ymmärtäminen auttaa nostamaan esiin ja kyseenalaistamaan omia kätkeytyviä taustaoletuksiamme, julkklausumattomia sitoumuksiamme ja uskomustemme verkostoja. Lyhyesti sanoen: filosofian historian tutkimus voi parhaimmillaan peilata omien ajattelutapojemme kontingenttiutta. Ja tämä, jos mikä, on filosofista.

Filosofia on myös tiukemmin sidoksissa omaan historiaansa kuin muut tieteet. Esimerkiksi fysiikan tulokset (totuudet) vanhenevat. Newtonilainen fysiikka ei ole tiukassa mielessä totta (ohitan tässä yhteydessä tämän yksinkertaistuksen ilmeiset tieteenfilosofiset ongelmat). Sen sijaan kukaan ei voi väittää, että Aristoteleen ajatukset ovat epätosia ainakaan yksise-

litteisesti. Ne saattavat olla jollain lailla vanhentuneita, mutta nykyfilosofia ei ole osoittanut niitä virheellisiksi tai epätoisiksi. Filosofian muutoksessa on kyse ajattelutapojen muutoksesta, ei vanhojen ajattelutapojen virheellisyyden osoittamisesta. Tästä syystä filosofian historiaa voi pitää eräänlaisena ajatusten laboratoriona. Aikojen saatoissa on esitetty erilaisia ajatuksia ja testattu mihin ne johtavat, me voimme ammentaa tästä laboratorion tuloksia, joilla voi olla merkitystä meidän omalle ajallemme – jos ei muuten niin paljastamalla omien ”totuuksiemme” kontingenttius.

Koska filosofian historian filosofinen merkitys on paljastaa menneisyyden erilaisuus, on johdanto-teen tai yleisesityksen melkein mahdotonta olla filosofinen. Yleisesityksen on mahdotonta päästä niin syvälle aiheeseen, että tämä merkitys voisi välittyä lukijalle. Yleisesitys on väistämättä pintaraapaisu, eikä tee niin syvää haavaa, että filosofinen luuydin paljastuisi. Näin ollen filosofian historian yleisesitykset muodostavat erityislaatuisen ja erikoisen genren. Ne ovat jollain lailla filosofiaan oleellisesti kuuluvia teoksia, mutta samalla ne eivät yleensä ole kovin filosofisia. Tavallaan filosofian historian yleisesitykset ovat kuin Wittgensteinin tikapuut. Ne ovat välttämättömiä, koska niitä tarvitaan aiheeseen sisälle pääsemiseksi, mutta vaikka niistä voi olla lukijalle hyötyä myöhemminkin, ne eivät tarjoa sellaista *filosofista* sisältöä jolla olisi juurikaan käyttöä. Filosofian historian yleisesitys on parhaimmillaan filosofisesti valistunut aatehistoriallinen esitys – ja *Keskiajan filosofia* on tällainen.

Artikkelien sisällöstä

Teos koostuu kolmestatoista artikkelista, jotka muodostavat tasapainoisen kokonaisuuden. Toimittajat ovatkin rajoittaneet yksittäisten kirjoittajien vapauksia ja varmistaneet siten, että teoksesta tulee mahdollisimman kattava yleisesitys. Jokainen artikkeli istuu kokonaisuuteen ja vaikka joitakin puutteita voidaan löytää, keskiajan filosofian ajalliset vaiheet, kulttuuriset erityispiirteet ja kulttuurien väliset yhteydet sekä filosofian eri osa-alueet tulevat pääosin käsitellyksi. Jokaisen artikkelin lopussa on lyhyt lähdeluettelo, joka johdattaa kiinnostuneen lukijan artikkelin aiheesta syvällisemmin luotaavien teosten ääreen.

Teoksen aloittaa Simo Knuutilan artikkeli, joka johdattaa keskiajan filosofian tutkimukseen ja perustelee, miksi keskiaikainen filosofia on nykynäkökulmastakin oleellinen osa filosofian historiaa. Vastoin yhäkin yleisesti vallalla olevaa käsitystä, keskiajan filosofia ei ole osa teologiaa, teologian jatke eikä edes puhtaasti teologian aputiede. Tulkinta keskiajan filosofian tiiviistä yhteydestä teologiaan on peruja 1800-luvun loppupuolen uusskolastisen liikkeen ideologisesta värityksestä pyrkimyksistä nostaa keskiaikainen filosofia kristilliseksi vaihtoehdoksi maallistuneille maailmankatsomuksille. Tämä pyrkimys onnistui siinä määrin, että keskiaikaisen filosofian kristillisestä teologiasta irrallinen itsenäinen filosofinen arvo kyseenalaistetaan vieläkin. Knuutilan artikkeli asettaa teoksen sisällön oikeaan kontekstiin, kyse on filosofiasta. Lisäksi keskiaikainen filosofia vie antiikin filosofista traditiota eteenpäin, muuttaa sitä ja

tuottaa monia uusia ajattelutapoja, jotka jatkuvat luontevasti uudelle ajalle. Filosofian traditio ei katkenut edes uuden ajan alun ns. tieteilisessä vallankumouksessa.

Seuraavat neljä artikkelia käsittelevät eri ajanjaksoja ja kulttuuripiirejä. Ajanjaksot jaotellaan karkeasti varhaiskeskiaikaan, sydänkeskiaikaan (jolla tässä tapauksessa tarkoitetaan pääasiassa 1200-lukua) ja myöhäiskeskiaikaan. Jako on tietenkin konventionaalinen, jyrkkiä käännteitä ei tapahtunut sen kummemmin siirryttäessä antiikista keskiajalle kuin keskiajalta uudelle ajallekaan. Tämä asia tulee eri artikkeleissa oikealla tavalla esille. Kulttuuripiireistä erotellaan eksplisiittisesti latinakielinen ja arabialainen filosofia. Myöskään tätä jakoa ei tule ymmärtää liian jyrkästi, molempien lähtökohtana oli Välimeren alueen yhtenäiskulttuuri, eikä eriytyminen vielä keskiajalla ollut kovin radikaalia. Eritoten tieteiden näkökulmasta yhtenäisyyttä tuki käytettyjen lähteiden yhtenäisyys. Samat antiikin teokset luettiin sekä arabialaisessa että latinankielisessä maailmassa. Lisäksi latinankielinen filosofia on monella tavalla arabialaisen filosofian tradition jatke, koska juuri arabifilosofit välittivät antiikin perinteen latinankieliseen maailmaan. Samalla he tekivät vaikutusvaltaisia tulkintoja antiikin teksteistä, ja näiden tulkintojen merkitys latinankielisen filosofian sisällä oli huomattava. Eritoten filosofiset käsitykset olivat islamilaisissa ja kristillisessä filosofiassa pitkälti yhtenäisiä.

Eräs teoksen selkeimmistä puutteista on, että kaksi suhteellisen autonomista traditiota – juutalainen ja bysanttilainen filosofia – jäävät lähes täysin käsittelemät-

tä. Eritoten bysanttilaisen filosofian puuttuminen on toki ymmärrettävää, koska sitä koskevaa filosofista tutkimusta on tehty vähän. Tämä olisi kuitenkin pitänyt mainita, jotta lukija olisi saanut kunnollisen kokonaiskuvan.

Seuraavat viisi artikkelia käsittelevät filosofian osa-alueita: logiikkaa ja kielifilosofiaa, mielenfilosofiaa, luonnonfilosofiaa ja kosmologiaa sekä etiikkaa ja yhteiskuntafilosofiaa. Metafyysiikkaa ja epistemologiaa tarkastelevia artikkeleita teoksesta ei löydy, joskin eräitä näitä filosofian osa-alueita sivuavia aiheita nostetaan esille eri yhteyksissä. Artikkelit sisältävät paljon oleellista asiantietoa ja niiden avulla pääsee helposti alkuun keskiaikaisen filosofian eri osa-alueisiin tutustumisessa. Artikkeleista käy hyvin ilmi, että keskiaika on kaikilla näillä osa-alueilla innovatiivista ja filosofisesti kiinnostavaa aikaa. Silloin kehiteltiin ajatuksia, joiden kauaskantoisimmat jälkivaikutukset vaikuttavat vielä nykyäänkin. Esimerkkeinä tällaisista innovaatioista voidaan nostaa esiin formaalin logiikan saralla tehty työ; uusi modaliteetikäsitys, joka mahdollistaa niin kutsuttujen ”mahdollisten maailmojen” pohtimisen; modernin fysiikan taustalla olevien luonnonfilosofisten ajatusten kehittelyn ja fysiikan synnyn edellyttämien metafyyssisten taustaolemusten vähittäisen liu’uttamisen antiikin teorioista kohti moderneja malleja; voluntaristisen liikkeen ja apostolista köyhyyttä koskevan filosofis-teologisen kiistan aikaansaaman muutoksen ihmiskäsityksessä. Viimeksi mainittua muutosta voidaan perustellusti pitää modernin individualistisen ihmiskäsityksen keskeisenä taustatekijänä, el-

lei jopa ydinkohtana. Artikkeleissa käsitellään näitä ja monia muita keskiajalla tapahtuneita muutoksia filosofisissa taustaoletuksissa ja uskomusten verkostoissa.

Kukaan tuskin kyseenalaistaa edellä mainittujen aiheiden filosofisuutta. *Keskiajan filosofia* sisältää kuitenkin yhden artikkelin, jonka mukana oleminen vaatii hieman perusteluja. Se nimittäin käsittelee teologiaa. Helposti voisi ajatella, että artikkeli on eksynyt väärään teokseen tai että kaksi toisistaan erillistä tieteenalaa sekoitetaan tavalla, joka ei ole perusteltua eikä toivottavaa. Kuitenkin teologian käsittely on tärkeä osa keskiajan filosofiaa esittelevää johdantoteosta. Vaikka on selvää, että keskiaikaisella filosofialla on itsenäistä filosofista merkitystä, se on kuitenkin läheisessä suhteessa aikansa teologiaan ainakin sitä kautta, että suurin osa keskiaikaisista filosofeista oli teologeja ja suuri osa filosofiasta tehtiin teologisen tiedekunnan sisällä. Keskiajan teologian ja erityisesti keskiajan filosofian ja teologian suhteen ymmärtäminen edesauttaa keskiajan filosofian erityisluonteen ymmärtämistä. Tästä syystä teologiaa käsittelevä artikkeli on tarpeellinen.

Valitettavasti filosofian ja teologian välinen suhde jää loppujen lopuksi hieman epäselväksi – tämä koskee itse asiassa koko teosta jopa siinä määrin, että sitä voidaan pitää selkeänä puutteena. Jokainen keskiajan filosofiaa tunteva tietää, että näiden alojen läheinen suhde ei tee filosofiasta epäfilosofista. Voi kuitenkin olettaa, että johdantoteokseen tarttuva lukija ei ole tästä vakuuttunut – uusskolastiikan ideologinen ohjelma oli aikoinaan sen verran tehokas – joten teologi-

an ja filosofian suhteen eksplisiittinen käsittely ja filosofian itsenäisen arvon perustelu olisi ollut paikallaan. Aihetta toki käsitellään jonkin verran, mutta siihen olisi voinut panostaa enemmänkin.

Kaksi viimeistä artikkelia käsittelevät yleisempiä seikkoja. Ensimmäinen niistä esittelee keskiaikaisen filosofian tekemisen tekstuaalisia konteksteja – siis sitä minkä tyyppisiä kirjoja keskiaikaiset filosofit kirjoittivat. Tämä on erittäin tärkeä apuväline sille, joka tahtoo perehtyä tarkemmin keskiaikaiseen filosofiaan, sillä keskiaikaiset filosofiset teokset eivät avaudu nykylukijalle helposti. Osittain tämä johtuu niiden jäykästä ja nykyistä käytännöistä poikkeavasta muodosta. Kirjoittaminen oli nykyiseen filosofiseen kirjoittamiseen verrattuna paljon selkeämmin muotoon sidottu. Kankean muodon takaa löytyvän omaperäisen filosofian löytäminen tuottaa helposti vaikeuksia aiheeseen perehtymätömälle. On tärkeää, että keskiajan filosofian johdantoteos antaa myös käytännön apuvälineitä jatkoa varten, vaikka kyseiset apuvälineet eivät olisikaan filosofisia.

Keskiajan maailmankuva lähempänä omaa maailmankuvaamme

Teoksen päättää artikkeli ”Keskiajan filosofian anti nykyajan filosofialle”. Edellä esitin, että tärkein filosofian historian filosofinen anti on radikaalin erilaisuuden paljastaminen meidän ja menneisyyden ihmisten tiedostamattomien taustaoletusten välillä. Artikkelit hahmottaa keskiajan filosofian merkityksen jossain määrin samasta lähtökohdasta, mutta painottaa

enemmän muutoksen aatehistoriallista jäljittämistä. Tästä näkökulmasta keskiaika näyttyy monella tapaa tärkeänä murroskautena, jolloin meille kovin vieraista antiikin ajattelutavoista siirryttiin pikku hiljaa kohti moderneja käsityksiä ja taustaoletuksia. Keskiaikainen maailmankuva onkin monella tavalla lähempänä meidän maailmankuvaamme kuin esimerkiksi antiikin Kreikan maailmankuva – tämä on ilmeinen tosiasia, jota ei helposti tule ajatelleeksi.

Teos on kokonaisuutena korkeatasoinen. Yleisesti ottaen artikkeleita voidaan pitää onnistuneina. Kirjoittajat ovat johtavia suomalaisia keskiajantutkijoita, joten ei ole ihme, että artikkelien asiasisällöt ovat asianmukaisia ja keskiajan filosofian keskeiset piirteet käsitellään niissä asiantuntevasti. Joitakin asiavirheitä tai epätarkkoja muotoiluja teokseen on jäänyt, mutta niitä ei loppujen lopuksi ole kovin paljoa.

Keskiajan filosofian suurin ongelma lienee artikkelien epätasaisuus. Vaikka tiukkalinjainen toimitustyö on selvästi yhtenäistänyt teosta, ovat eri artikkelit näkökulmiltaan ja esitystavoiltaan erilaisia. Tämä monimuotoisuus ei sinänsä haittaisi, jos eri artikkelit olisi suunnattu ”samalle yleisölle”. Nyt osa on suhteellisen helppolukuisia aatehistoriallisia esityksiä ja osa vaatii lukijalta filosofista ja aatehistoriallista yleissivistystä – joisakin tapauksissa jopa sellaista yksityiskohtien tuntemusta, jota ei voi johdantoteokseen tarttuvalla lukijalla olettaa olevan. Teos olisikin todennäköisesti parantunut, jos sen pituutta olisi lisätty asiasisältöä juurikaan laajentamatta.

Kun otetaan huomioon filosofi-

an historian yleisesityksiä koskevat ongelmat ja suhteutetaan teoksen vähäiset puutteet ja ongelmat sen selkeisiin ansioihin, voidaan sanoa, että *Keskiajan filosofia* on tärkeä ja tervetullut lisä suomenkieliseen filosofiseen kirjallisuuteen.

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja tutkija Jyväskylän yliopistossa. 2008.

